

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**A MEGYE MŰKÖDÉSE
A KÖZÉPKORI ERDÉLYBEN
(14. SZÁZAD ELEJE–1540)**

Kovács András

Témavezető: Dr. Solymosi László

DEBRECENI EGYETEM
Történelem- és Néprajz Doktori Iskola
Debrecen, 2021

I. AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSE, A TÉMA KÖRÜLHATÁROLÁSA

Dolgozatunk célja az, hogy áttekintse az erdélyi megyei hatóságok működését a 14. század elejétől a 16. század derekáig. Erdélyi megyék alatt azt a hét megyét értjük, amely a 13. században a tartomány élére kinevezett királyi tisztségviselő, az erdélyi vajda igazgatása alá került.

A megye történetének korszakai nem mindig azonosak a politikatörténetben alkalmazott periodizációval. A 14. század elején zárult le a megyei intézmény átalakulása, amelynek során a korábbi, a történetírás által „királyinak” nevezett megyék helyét a „nemesi” megye vette át. Ez utóbbi kezdetét a szolgabíráknak a megyei ítélőszéken való megjelenése és az egyes megyei hatóságok által kibocsátott oklevelek feltűnése jelzi. Erdélyben a fentmaradt legkorábbi megyei oklevelek mind a 14. század első harmadában keltek.

Az újabb változást nem a mohácsi csatavesztés (1526), vagy Buda török kézre kerülése (1541) hozta (legalábbis nem közvetlenül), hanem az új politikai keret, az erdélyi fejedelemség kialakulásának elhúzódó folyamata.

Vizsgálódásunk felső időhatára – még ha hivatkozunk is néhány későbbi (főleg archontológiai) adatra – 1540. Ez év április 22-én ugyanis a Tordára összegyűlt erdélyi rendek az erdélyi megyék addigi működési rendjét írásba foglalták és attól részben eltérve, óvatos módosító határozatokat hoztak. Bár ezek egy része papíron maradt, a megye új fejlődési szakaszának kezdetét jelzik, annál is inkább, hogy ilyenfajta – kizárólag Erdélyre vonatkozó – kodifikációra korábban nem volt példa. A határozat szövege szerint a megye ispánját továbbra is az erdélyi vajda nevezi ki, az alispánt azonban már nem az ispán nevezi ki, hanem a megyei nemesség választja meg. Ez ugyan világos jele a változásnak, de ezzel még csak elkezdődött az erdélyi megyék „önkormányzativá válása,” ami új fejlődési szakaszt jelentett majd azok életében. 1540 utáni fejlődésük a már kialakulóban levő erdélyi állam keretei között zajlik, annál is inkább, hogy 1556-tól megindul az egykori országrész megyéinek működését szabályozó rendszeresebb erdélyi törvényalkotás. A megyék 16. század közepe utáni története már az újkori hivaltörténet része.

Holub József (1885–1962) Zala megye történetét feldolgozó monográfiájának 1929-es megjelenése után a nemesi megye működésére vonatkozó kutatások hosszú időre háttérbe szorultak. Az elmúlt másfél évtizedben azonban a téma újra a magyar történetkutatás érdeklődésének homlokterébe került és jelentős eredmények is születtek. A sokáig meg nem kérdőjelezett korábbi vélekedéssel ellentétben a középkori megyét ma már nem a „nemesi

autonómia” képződményének, hanem a központi hatalom területi kormányzati egységének, végrehajtó szervének tekintjük. Az is világossá vált, hogy a középkori Magyarország megyéinek működésében jelentős eltérések, sajátos jegyek figyelhetők meg. Az alábbiakban az erdélyi megyékre jellemző sajátosságokat kívánjuk bemutatni és a megyék működésére vonatkozó általános megállapításokra csak annyiban térünk ki, amennyiben az feltétlenül szükségesnek mutatkozik.

Munkánk az erdélyi megyei hatóságot és bíraskodást mutatja be, illetve megvizsgálja a megyék szerepét az adószedésben, katonaállításban és a központi hatalom rendelkezéseinek végrehajtásában.

Vizsgálódásaink alapját az érintett megyék által kibocsátott saját oklevelek, illetve a megyékhez intézett királyi, vajdai és alvajdai parancslevelek képezték. Mindkét iratcsoportot – a 14. század elejétől az 1540-es évek végéig kelteket – igyekeztünk összegyűjteni, a teljesség igényével azonban ezt csak az 1526. augusztus 29. előttiak esetében tudtuk megtenni, leginkább a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Mohács előtti gyűjteményére, kisebb részben a Román Nemzeti Levéltár középkori adatbázisára, illetve a tömeges digitalizálás előtti saját levéltári anyaggyűjtésünkre alapozva. Ezen túlmenően igyekeztünk összegyűjteni minden, a témánk szempontjából releváns archontológiai és prozopográfiai (személytörténeti) adatot is (ennek eredményét a melléklet tartalmazza). Mint minden más középkori tisztség esetében ugyanis, amelyiknél a „hivatali” levéltár nem őrződött meg, itt is a tisztséget betöltők életpályájából és a tisztség betöltőinek váltakozásából kell megrajzolni magának a tisztségnek a történetét. A korábbi kutatások nyomán itt is a megyék működését vizsgáltuk.

II. A MEGYEI HATÓSÁG

Erdély hét vármegyéjében (Belső-Szolnok, Doboka, Fehér, Hunyad, Kolozs, Küküllő, Torda) a tartomány élén álló királyi tisztségviselő, az erdélyi vajda nevezte ki a 14. század elejétől az ispánokat familiárisai köréből, tetszése tartamára, ám leváltásuk nem mindig következett be a vajda leköszöntével. A már létező familiárisi kapcsolat és a már megszerzett tapasztalat magyarázhatja azt, hogy ugyanazok a személyek karrierjük során több vármegye élén is megfordultak. Néhány esetben azonban az ispán nem a vajda, hanem az alvajda familiárisa. Hunyad vármegye ispánjai a 15. század második felében és a 16. század elején Hunyad vár tulajdonosának a familiárisai, várnagyok, de előbbi minőségükben a vajdának is engedelmességgel tartoztak Erdély védelmét illető ügyekben. Az addigi gyakorlattal kívánt

szakítani az erdélyi rendek 1540. évi tordai gyűlésének határozata, miszerint az alispánt a megye nemessége választja. Olykor a vajda helyettese, az alvajda töltötte be valamely vármegye ispáni tisztségét. A 14. században az alvajdák egyben Fehér vármegye ispánjai is voltak, utolsó említésük ez utóbbi tisztségben 1406-ból való. Legkésőbb 1435-től az alvajdák már bizonyosan nem töltötték be a fehéri ispáni tisztséget. A 14. században az ispánok olykor a gondjukra bízott vagy valamely szomszédos vármegyében található, a vajdai honorbirtokhoz tartozó királyi vár várnagyai. A 15. század második felétől az erdélyi ispánok hivatalviselésük alatt csak kivételesen töltöttek be várnagyi tisztségeket a vajdai honorhoz ekkoriban tartozó két várban (Küküllővár és Déva). A hét erdélyi vármegye ispánjainak nagy többsége erdélyi birtokos, de nem feltétlenül annak a vármegyének az élére nyerte kinevezését, ahova birtokainak többsége esett. A vajda ugyanazon familiárisát olykor egyidejűleg két vármegye ispánjává is kinevezte. Az ugyanazon ispánra egyidejűleg bízott vármegyék mindig szomszédosak és az ismert példák alapján Belsőszolnok–Doboka, Doboka–Kolozs, illetve Kolozs–Torda párosítások figyelhetők meg. Ugyanazon vármegye élére kevéssel a 15. század közepe előtt kezdtek egyidejűleg általában két (ritkán több) ispánt kinevezni és ez a szokás a későbbiekben is fennmarad. Valószínűleg a főméltóságok esetében is létező, de nem kizárólagosan alkalmazott gyakorlat vármegyei bevezetésére került sor. Az ispánokat olykor alispánnak nevezik: a tisztség megnevezése ingadozó, olykor ugyanazon tisztségviselő esetében is; az „alispánokat” is minden bizonnyal ispánoknak tekinthetjük, kivéve azokat a ritka eseteket, amikor ispán és alispán egyidejűleg tűnik fel az oklevelekben. Vártulajdonost az ispánok között nem találunk, politikai szerepük nem volt. Vagyoni helyzetük alapján a legtöbbet foglalkoztatott családok a néhány birtokkal vagy legtöbbször jószágrésszel rendelkező kisbirtokos, a szakirodalomban „megyei”-nek nevezett nemességhez tartoztak, birtokaik, vagy inkább jószágrészeik egy, ritkábban két vármegyében feküdtek. Legtöbbször ügyvédként, fogott bíráként, királyi vagy vajdai kiküldöttként szerepelnek az oklevelekben; a hivatalviselést választó erdélyi nemes számára az ispáni (és a szolgabírói) tisztség volt leginkább elérhető, és sokuk számára csak ez biztosított karrierlehetőséget.

A szolgabírói tisztséget Magyarországon az 1270-es években hozta létre a királyi hatalom; Erdélyben valószínűleg helyi képviselője, az erdélyi vajda közreműködésével tette ezt. Erdélyben a szolgabírakat a 14. század első évtizedeiben mindegyik vármegyében oklevelesen is említik; számuk a későbbiekben vármegyénként egységesen kettő. Az ispánnal és a megyei nótáriussal együtt alkották a szakirodalom által „nemesi”-nek nevezett vármegye hatóságát. A két szolgabírót az egyes vármegyék nemessége választotta a maga soraiból. Legkésőbb 1327-től bírótársakként részt vettek az erdélyi vajdák által az itteni nemesség

számára tartott bíraskodási közgyűléseken, ennek 1412. évi megszüntetéséig. A bíraskodás mellett hatósági feladatokat is elláttak (alvajdai vagy vajdai parancsra). A szolgabírák jelentéktelen helyi kisbirtokosok, akik semmilyen komolyabb tisztséget nem viseltek (olykor megyéjük ispánjai voltak).

Mátyás király 1486. évi nagy törvénykönyve létrehozta az állandó megyei esküdt tisztségét. Az esküdtek feladata az volt, hogy a király vagy valamelyik nagybíró – Erdélyben a vajda vagy az alvajda – parancsára vizsgálatokat, idézéseket végezzenek. Az ispán és a megye választotta őket, számuk megyénként a törvény előírása szerint 8–12 körüli. A tisztség bevezetése után nem sokkal, 1489-ben Doboka vármegyében találkozzunk megyei esküdt említésével. Az állandó esküdtek tartását II. Ulászló király 1492. évi 53. törvénye eltörölte, de esküdtek a későbbiekben is feltűnnek erdélyi megyei oklevelek intulatiójában.

III. A MEGYEI HATÓSÁG MŰKÖDÉSE

Erdélyben, akárcsak Magyarország más területein, általában kisnemesi falvakban vagy mezővárosokban tartották a vármegyei ítélszékeket. Belső-Szolnok, Doboka, Hunyad, Kolozs és Küküllő vármegyék esetében a székhely kiválasztásában elsősorban a földrajzi elhelyezkedés, a könnyű megközelíthetőség számított; Fehér és Torda vármegyékben pedig emellett egy-egy bírói fórum, az alvajdai, illetve a vajdai ítélszék megléte bizonyult döntőnek. Az ítélszéket két- vagy háromhetente tartották, kivéve Fehér megyét, ahol – legalábbis a 16. század közepéig – egyházi ünnepek oktaváján került erre sor.¹

Fehér megye különleges helyzetének gyökerei az Árpád-korig nyúlnak vissza, amikor is alkalmanként a vajda Fehér megye ispánja is volt. Erdély pacifikálása után, 1325-től 1329-ig a vajdai bíraskodás színhelye – amikor az nem a vajdai közgyűlésen történt – a Fehér megyei Szentimre volt, 1329-től azonban már nem a vajda, hanem az alvajda bíraskodott ugyanitt, a fontosabb egyházi ünnepek oktaváján. Mivel e vármegye ispáni tisztjét a mindenkori alvajda töltötte be, ugyancsak itt állapodott meg és működött 1339–1445 között a megye ítélszéke. Fehér megye sedriájára gyakran a szentimrei alvajdai oktavális ítélszék alkalmával került sor

¹ Sedriahelyek és a sedria időpontjai, megyénként: *Belső-Szolnok vm* (1368–1468: Dés, 1470–1509: Víz-szentgyörgy, szerda; 1539: Németi, 1540 e.: csütörtök); *Doboka vm* (1334–1544: Bonchida és a környező települések, mindvégig kedd); *Fehér vm* (1339–1455: Szentimre; 1478: Lapád ?/; 1478–1479: Szentkirály; 1483–1525: Enyed; mindvégig egyházi ünnepek nyolcada); *Hunyad vm* (1333–1371: Déva; 1382–1516, 1524: Barcsa; 1520–1523, 1528, 1536, 1547: Bácsi; 1531: Pestes; 1333–1390 között szerdánként; 1395–1536 között keddenként); *Kolozs vm* (1312–1355, 1359, 1378: Kolozs; 1358: Kályán; 1376, 1381–1497: Apahida; 1499–1510, 1530–1533: Kolozsvár; Bács; 1512–1526: Bács; 1539–1544: Szamosfalva; mindvégig szerda); *Küküllő vm* (1331: Csávás; 1407, 1416–1439: Kápolna; 1416, 1448: Kornéltelke; 1479: Abosfalva; 1478, 1509–1532: Szőkefalva; 1564–: Dicsőszenmárton; mindvégig szerda); *Torda vm* (1383–1536: Torda mezőváros; mindvégig hétfő).

(mindaddig, amíg az alvajdák fehéri ispánok is voltak) és az alvajda személyesen jelen volt a megyei ítélőszékeken. Váraskeszi Lépes Loránd volt az utolsó alvajda (1415–1438), aki hivatalviselése idején Fehér megye ispánja is volt. A fennmaradt Fehér megyei oklevelek mind oktavákon keltek, de a perhalasztások is oktavákra történtek. A megyei ítélőszék nyolcadokon való tartásának szokása túlélte nemcsak az alvajdai ítélőszék Szentimréről történt elköltöztetését, de magát az alvajdai tisztséget is. Alkalmanként Fehér megyéhez számították Fogarasföldet is (pl. 1464-ben), legtöbbször azonban nem. Területe Fehér vármegyével nem, csak annak szigetszerű exklávéival és a szász székekkel, illetve Havasalfölddel volt határos. Fehér vármegye eredetiként fennmaradt oklevelei között 1526-ig nincs olyan, amely a *districtus* ügyeivel foglalkozna. 1540-ben azonban Majlád István, Fogaras *liber dominusa* Fehér megye ítélőszékén folytatott pert folytatott pert a fogarasföldi Sárkány ügyében.

Az erdélyi megyék közül Fehér mellett még Hunyad működésében figyelhetők meg sajátos jegyek. Hunyad megye ispáni tisztségét a 14. és a 15. században legtöbbször Déva vár, olykor Déva és Hátszeg királyi várak, vagy Déva és Hunyad (1446–1456; 1458) vár várnagyai töltötték be. 1477-től a hunyadi várnagyok voltak Hunyad megye ispánjai. 1482-ben Mátyás király törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak adományozta a családi birtokot, a vajdahunyadi uradalmat és Hunyad várát, amelyekkel együtt járt a vármegye ispánsága is. A vár Corvin János leányára, majd ennek férjére, Brandenburgi Györgyre szállt. Az ispánokat tehát legkésőbb 1482-től el egészen 1530 körül (a vélhetőleg 1492–1493 közötti rövid időszakot leszámítva) – az erdélyi vármegyék közül egyedülként – nem az erdélyi vajda, hanem Hunyad vár birtokosa nevezte ki; ez idő alatt az ispánok egyben Hunyad vár várnagyai is.

Noha nincs adat arra, hogy az erdélyi megyék a középkorban járásokra lettek volna osztva, a tartomány nyugati és keleti határa között hosszasan elnyúló északi megyék esetében (Doboka, Kolozs és Torda) megfigyelhető az, hogy a két szolgabíró egyikét szinte mindig a korájukban adatolt „felső”, míg a másikat az „alsó” kerületből választották. E három megyében az ítélőszék a feladatokat is általában úgy osztotta le számukra, hogy azt a területileg „illetékes”, nyilván nagyobb helyismerettel rendelkező szolgabíró végezhesse el. Az ugyancsak észak-erdélyi Belső-Szolnok, továbbá Fehér, Hunyad, Küküllő megyék esetében nem bizonyítható az, hogy a szolgabírákat az újkorban adatolt két járás szerint választották volna és a feladatok eszerint történő felosztása sem figyelhető meg.

A megyei ítélőszék joghatósága alól menteséget élveztek a szabad királyi városok polgárai, amikor megyebeli nemesek és városlakók vitájáról kellett dönteni. Ilyen példákat Kolozsvár szolgált, mivel – szemben a szabad királyi városok többségével (Beszterce, Brassó, Szeben stb.) – megyei területen feküdt. A királyi tulajdonú mezővárosok (pl. Dés,

Szék) ugyancsak mentesültek a megyei ítélkezés alól. A kolozsmonostori apát és az erdélyi püspök elsősorban a szokásos földesúri bíraskodásra voltak jogosultak, de a pallosjogot szerzett nemesek a nagyobb büntettek elkövetői felett is bíraskodhattak és így mentesültek a megyei bíraskodás alól.

Szászokat megyei nemes ellenében sem lehetett a megyei bíróság elé idézni. A szász városok és székek megyei – ún. „nemesi” – birtokai ugyancsak mentesültek a megyei igazságszolgáltatás alól, továbbá a megyei jobbágyságtól szedett adó és a katonáskodás kötelezettsége alól is. A legtöbb királyi és vajdai parancs azonban nem a bírói kiváltságok, hanem a megyékben szedett adó alóli mentesség ügyében kelt, ám ez biztos jele a megyei ítélőszék joghatósága alóli mentességnek. Ide tartoztak a Szeben központú Hétszék birtokai: 1.) az egresi monostor,² és a szebeni prépostság bizonyos birtokai,³ a Salgói Miklóstól elkobzott jószágrészek,⁴ illetve a kerci apátság birtokai;⁵ 2.) Péterfalva és Rovás;⁶ 3.) Talmács; 4.) Rukkor;⁷ 5.) Fogaras és Omlás.⁸ A megye joghatósága nem terjedt ki a királyi városok megyei birtokaira: Kolozs megyében Felekre (1376-tól Kolozsvár birtoka), Doboka megyében Radna mezővárosra és a radnai kerületre (1474/1475-től Beszterce város birtoka), Fehér megyében Volkányra (1478-tól Segesvár birtoka), Pócsstelkére (Medgyes birtoka). Brassó birtokai, eltérően a többi szász városétól, nem megyei területek közé ékelődtek, bár a törcsvári és a höltövényi uradalmakban bírt falvak éppenséggel Fehér megye szigetszerű exklávéihoz tartoztak, a Barcaság és Fogarasföld, illetve a Barcaság és Székelyföld közé ékelődve.⁹

A középkori megye legfontosabb feladata a bíraskodás volt. A fontosabb, a megye egészét érintő döntéseket is sedriákon hozhatták, ám ezeket a fontosabb ügyeket tárgyaló gyűléseket, amelyeken például sor került a szolgabírák megválasztására, a 16. század elején Magyarország belső részeiben kezdték megyegyűléseknek nevezni. Ezt az „önkormányzati”

² Csanád [= Szászcsanád], Holdvilág/Apátfalva [= Csicsóholdvilág], Monora és Sorostély (Fehér vm.) 1417-től.

³ Nagy- és Kisekemező (Küküllő vm./Szebenszék), Rüs (Fehér vm.), 1424-től.

⁴ Bolkács és Zsidve (Küküllő vm.) ugyancsak 1424-től.

⁵ Apátfalva (Szászapátfalva), Földvár, Glimboka, Kercisóra, Keresztúr (Szászkeresztúr), Kisdisznód, Kolun, Mese, Miklóstelke. 1264-ben István ifjabb király a kerci kolostor népeit mentesítette az erdélyi vajda és a bárók beszállásolásaitól (descensus) és biztosította számukra, hogy az adókat a szebeniek kiváltságai szerint és azokkal együttesen fizethetik; 1322-ben I. Károly király a kiváltságot ki is terjesztette és Kercet birtokaival együtt Szebenhez csatolta.

⁶ Péterfalva és Rovás (Fehér vm.) 1460-ban zálogként kerültek Veresmarti Péter szebeni királybíróhoz, majd ennek özvegye 1486 előtt a Hétszékre hagyta.

⁷ A talmácsi uradalom és Rukkor fele (Fehér vm.) 1453-ban került a Hétszék birtokába.

⁸ Fogaras *districtus* (amelyet olykor Fehér megyéhez számítottak) és Omlás Mátyás király adományaként került a Hétszék birtokába (1469, 1472).

⁹ Tohán, Zernyest (1409-től kezdődően, több részletben; a brassói Szűz Mária-plébániaegyházé), Újfalú (Barcaújfalu) (1462-től), Sárkány, Mikefalva/Páró (1471-től), Pürkerec, Zajzon, Tatrang, Hosszúfalú, Szentmihály, Türkös, Bácsfalú, Krizba, Apáca (törcsvári uradalom, 1498-tól).

megye kialakulásának jeleként értékelte a kutatás. Az első, *congregatio generalis*nak nevezett gyűlést 1528-ban, Hunyad megyében, az ítélszék szokásos helyszínén tartották és ezen a hunyadi várnagy tisztségéből történő elmozdítását próbálták elérni, illetve a hátszegi Volkánynál a vajda által épített torony és a vajda túlkapásai miatt panaszkodtak a megyei nemesek.

Birtokügyben (és a 15. századtól a száz forint feletti ügyekben) a megye nem ítélt, sőt még birtokba iktatást sem végezhetett. A megyei ítélettel elégedetlen nemes kérhette perének áthelyezését a szentimrei (utóbb Tordán működő) alvajdai ítélszék vagy a 15. század utolsó harmadában a vajdai ítélszék elé, de nemesek bűnügyében eleve a vajda volt illetékes. A 16. század elején – Verbőci szerint – az erdélyi megyéktől a vajdai székhez csak a három forint értéket meghaladó pereket lehetett áttenni. Az erdélyi rendek 1540. évi tordai határozata már úgy rendelkezett, hogy a nemesek közötti perek közül a 12 forintot meghaladó bírsággal végződő ügyeket kell „a diéta vagyis a nemesek közgyűlése” elé áttenni, mégpedig „a felülvizsgálat és az alaposabb tárgyalás végett.” A vajdától a királyi kúriába lehetett fellebbezni, kivéve – II. Ulászló király rendelkezése szerint – a hatalmaskodás négy esetét, amelyek ügyében a vajda előtt kellett ítéletet hozni.

A megyei ítélszék működésével kapcsolatosan alig találni a föntebbieken kívül sajátos jegyeket. Az ítélezés során ugyanazt a szokásjogot alkalmazták az ország egész területén, így Erdélyben is. A pecséttel való idézés ismeretlen Erdélyben; szolgabíró vagy megyei ember nem hiteleshelyi tanúbizonyság jelenlétében végzett vizsgálatot vagy idézést. A bajnívást mint bizonyítási formát még igen későn, a 15. század közepén is alkalmazták a megyei ítélszéken, bár igen ritkán. Az erdélyi rendek 1540. évi határozata a perrendtartás több, máshonnan nem megismerhető részletét megőrizte.

Az erdélyi megyék, akárcsak máshol az országban, felsőbb utasításra is végeztek vizsgálatokat vagy hajtottak végre parancsokat. A királyi udvar nagybírának joghatósága nem terjedt ki Erdélyre: a tartomány megyéinek nemessége a vajda bírói hatásköre alá tartozott. Egészen kivételesen, a vajdai méltóság üresedésakor fordulhatott elő 1498-ban, hogy az országbíró, és nem a vajda utasította Kolozs megyét egy vizsgálat elvégzésére. A parancslevelek nagy többsége az ún. egyszerű tudományvétel elvégzésére szólt.

A 15. század közepétől a megyéknek szerepük volt a szökött jobbágyok visszahozatalában (korábban csak rögzítették az ügyben megtett tiltakozásokat). Nem önállóan jártak el azonban, hanem csak vajdai (ritkábban királyi) parancsra. Az erdélyi rendek 1540. évi határozata szerint megyei ember nem hozhatott vissza szökött jobbágyot, ezt csak a szolgabíró tehetette meg.

A megye előtt – akárcsak a hiteleshelyek előtt – a legkülönbébb ügyekről lehetett bevallásokat tenni; az ezekről kiállított oklevelek megnevezései követik a hiteleshelyek azonos tárgyú okleveleinek megnevezését. Közhitelű pecsét híján a megyék nem tudták átvenni a két erdélyi hiteleshely helyét.

A megyei oklevelezés a megyei hatóság kialakulásával a 14. század elején indult meg (1305, majd 1331 körül: Doboka; 1312: Kolozs; 1320: Fehér; 1325: Belső-Szolnok; 1331: Küküllő; 1333: Hunyad; 1335: Torda). Az első erdélyi vármegyei írnok említése 1423-ból maradt fenn. A nótáriusok ugyanabból a kismemesi, a szakirodalomban megyei nemességnek nevezett csoportból kerültek ki, amelyből a szolgabírák is. Olykor két szomszédos vármegyének a jegyzői tisztét azonos személy töltötte be. Azon túlmenően, hogy az oklevelek általában a teljes megyei hatóság nevében, tehát az ispán(ok) vagy alispán(ok) és a két szolgabíró nevében keltek, az erdélyi megyei okleveles gyakorlat mindenben Magyarország belső megyéinek mintáit követte. A két szolgabíró az ispán nélkül is bocsátott ki oklevelet, de önállóan nem ítékeztek. Ha két ispán vagy több ispán volt egyidejűleg hivatalban, már az egyikük jelenléte is elégséges volt az ítélszék megtartásához és noha az oklevelek intituliói mindegyiket felsorolják, ezen oklevelek is csak három pecséttel vannak megerősítve. A megye a nemesség egészét érintő ügyekben bocsátott ki az *universitas* nevében kelt okleveleket. Erdélyben a legkorábbi ilyen oklevél 1467-ben kelt (ebben egy ítélet végrehajtásának terhé próbálták a vajdára átruházni), de a következő csak 1497-ben, és számuk a 16. század első harmadában kezd gyarapodni. A megye nemességének közössége nevében kelt oklevelek megjelenését a megye önkormányzati intézménnyé való átalakulása egyik jelenként értékelte a kutatás.

Az önkormányzati megye, másként a „megyei autonómia” kialakulásának egy további jele a megyei pecsét bevezetése és bíraskodási jegyzőkönyv vezetése lenne. A szakirodalom tényként kezeli azt, hogy Hunyad megyének COMITATUS HUNIAD[IENSIS] AN[NO] 1490 köriratú pecsétje lett volna. Ennek középkori használata azonban nem bizonyítható. E megye okleveleit a 16. század közepéig és szórványos emlékek tanúsága szerint a 16. végéig is a két szolgabíró és az ispán pecsételte meg. A megye a 17. században valóban használta a fentebbi köriratú pecsétet; készítésének körülményei azonban tisztázatlanok. Vármegyei jegyzőkönyvet Torda megye csak másolatban ismert 1494. évi oklevele említ, amely szerint egy korábbi zálogosításra vonatkozó oklevelet jegyzőkönyvből tartalmilag átírtak. Ezt a zálogosítást azonban korabeli birtoktörténeti adatok erősen kétségessé teszik. Adataink szerint a vármegyei jegyzőkönyvek rendszeres vezetése Erdélyben jóval később, nagyjából a 16. század második felében indulhatott meg.

A középkori Erdélyben a megyei ítélőszéken kelt oklevelek olykor megemlítik, hogy a peres eljárás során kiküldték egy emberüket általában valamely vizsgálat elvégzésére. E kiküldött olykor tanúsította az előtte megtörténteket (kiegyezést, elégtételadás kérését, eskü letételét vagy ügyvédvállást), panaszos fél kérésére a megyei ítélőszék elé idézett, vagy elkísérte a szolgabírókat akkor, amikor utóbbiak a megyei hatóság kiküldte, hogy a vajda vagy az alvajda kérésének (vizsgálat, tanúkihallgatás) eleget tegyen; ilyenkor a megyei embernek a hiteleshelyi tanúbizonyosságra emlékeztető szerepe van. A megyei ember nem a megyei hatóság állandó tagja (ez utóbbiak az ispán és a két szolgabíró tartozik). Az erdélyi rendek által az 1540. évi tordai gyűlésen hozott határozatok szerint a megyei embert nem a szolgabíró, hanem a panaszos fél választhatta kisebb horderejű ügyek kivizsgálására, ha a helyszín távol esett a szolgabíró lakhelyétől, vagy ha a szolgabíró más módon volt akadályoztatva.

IV. A MEGYÉK MINT A KÖZPONTI HATALOM VÉGREHAJTÓ SZERVEI

A megyék a központi hatalom végrehajtó szervei is voltak: kihirdették a királyi hatalom erdélyi képviselőjének, az erdélyi vajdának a rendelkezéseit és végrehajtották azokat, részt vettek a rendfenntartásban, a királyi adók behajtásában, és a megyei seregek kiállításában.

Az erdélyi tartománygyűlésen a hadjáratok ügyében hozott rendelkezéseket, a vajda rendelkezéseit (pl. amelyekkel megtiltotta bizonyos árucikkek kivitelét), a megye hirdette ki a megyei ítélőszéken. Az ispán feladata volt a tolvajok, útonálló, hamis pénzt verők és más becsstelen emberek felkutatása és megbüntetése. 1514-ben a bujtogatókat kellett elfogniuk, akiket akár halálbüntetéssel is sújthattak.

A megyék részt vettek az állami (királyi) adók behajtásában is. 1336-tól Erdélyben is szedték a jobbágynépeség állami egyenesadóját, a kamarahasznát (a *lucrum camerae*) és más lokális adókat, de I. Lajos király 1366-ban felmentette az erdélyieket ezek fizetése alól. Egyelőre csak 15. századi adataink vannak arról, hogy az erdélyi megyékben szedték az ún. udvarnokpénzt (*pecunia udvarnicalis, denarius udvarnicalis*), az erdélyi nemesek királyi udvarba küldött követeinek ellátására. 1467-ben, amikor Mátyás király a *lucrum camerae* helyett bevezetett *tributum fisci regalium* Erdélyben is be akarta szedtetni, felkelés tört ki. Annak gyors leverése után azonban már csak az egyre sűrűbben kivetett egyforintos adót szedték be. A megyei területek adójának begyűjtését a tartomány élére kinevezett méltóságviselő, az erdélyi vajda (és helyettese, az alvajda) felügyelte, az adó pedig a kincstartóhoz került. Az adószedők olykor a megye, legtöbbször azonban távolabbi megyék nemesei közül kerültek ki, akárcsak az ország más részein. Azok a települések, amelyeket valamely kiváltságolt városhoz

(Kolozsvár, Beszterce, Brassó) vagy a szász Hétszékhez csatoltak, mentesültek a megyék joghatósága alól, nem fizették a megyék által szedett adókat. Az adózással kapcsolatos források sem tesznek említést arról, hogy a megyék fel voltak-e osztva területi részegységekre, járásokra, és ha igen, ezek játszottak-e szerepet az adószedésben.

A megyei területen fekvő szász jogú birtokok nemcsak a bíraskodás és az adózás, hanem a katonáskodás tekintetében is ki voltak véve a megyék joghatósága alól. E birtokok lakóinak nem a vármegyék, hanem a Hétszék csapataihoz kellett csatlakozniuk, ők a katonáskodás terheit a szászok kiváltságainak megfelelően kellett hogy viseljék. Ugyanígy vármegyei, tehát “nemesi” birtokokkal rendelkező és gerébséget viselő szász előkelők királyi kiváltságlevéllel felmentést kaphattak a nemesek közötti katonáskodás alól.

Erdélyben nemcsak az Anjou-korban, hanem a középkor végéig a honorrendszeren alapuló katonai struktúra volt érvényben. Nincs nyoma annak, hogy Zsigmond király rendelkezését, miszerint a nemesek minden húsz jobbágy után kötelesek saját költségükön egy íjászt kiállítani (késői műszóval nevezik ezt telekkatonaságnak) alkalmazták volna Erdélyben, itt ugyanis a nemesség és a jobbágyság is már ekkor az ország más részeihez képest nagyobb arányban vett részt a honvédelemben. 1434-ben Küküllő vármegye Szeben város megyei területen fekvő két birtokán, Bolkácson és Zsidvén csak az udvarnokpénzt próbálta beszedni. Katonaállítás címen ekkoriban még nem szedett adót a megye. Ha létezett volna ilyenfajta adó, azt az adószedők megpróbálták volna beszedni a városok megyei birtokairól is, mint ahogy a későbbiekben ez többször előfordult.

A megyei csapatok a vajdai bandériumba tartoztak és a vajdák vezetése alatt vonultak hadba (ezt bizonyítják a megyei csapatok ügyében kelt parancslevelek, amelyeket a király a vajdának, a vajda pedig alvajdáinak és az erdélyi megyéknek címzett). Úgy tűnik azonban, hogy csak a legkevésbé tehetős nemesek (egy alkalommal őket „uratlan nemesek”-nek nevezik) harcoltak a megyei csapatokban. A tehetősebbek familiárisként maguk szegődtek valamely méltóságviselő szolgálatába.

1463-tól a megyék ispánjai végezték a toborzást, a megyék közvetítették a hadbahívó parancsot a nemesség felé. A megyék ellenőrizték, hogy a nemesek engedelmeskednek-e a vajdai parancsnak, ezt az egyes megyéknek címzett vajdai (vagy alvajdai) felmentések és parancsok is bizonyítják (1471, 1480, 1487, 1512, 1519). A megyei csapatokat – kisszámú konkrét említésük szerint – az Erdéllyel szomszédos területeken vetették be (a törökök ellen, Havasalföldön és Orsova körül).

V. RÉSZVÉTEL A TARTOMÁNYGYŰLÉSEKEN

Az erdélyiek alkalmanként részt vettek a magyar országgyűléseken. A királyhoz menesztett alkalmi erdélyi küldöttségek pontos összetételét csak ritkán ismerjük. Az erdélyiek számára a 14. században és a 15. század elején (1412-ig) általában a vajda tartott közgyűléseket (*congregatio generalis*) Tordán. Ez a közgyűlés elsősorban a vajdai bíraskodás helyszíne, de a tartomány ügyeit érintő általános kérdéseket is tárgyaltak. A 15. században a rendek már több alkalommal tartománygyűlést tartottak, amelyeken a nemesség mellett részt vettek a szász és székely székek küldöttei is. A három rend küldötteinek (vármegyék, székelyek és szászok) névsora általában nem ismert, így a vármegyei küldötteké sem. A küldöttek kiválasztása vármegyénként történhetett, a vármegye képviselőit a vajda hívta meg a tartománygyűlésre.

Áttekintve a fentieket, elmondható, hogy az erdélyi megyék működése nem különbözött számottevően azokétól, amelyek a szűkebb Magyarországon feküdtek. Sajátos szint kölcsönzött viszont az erdélyi fejlődésnek az, hogy a megyei igazgatás nem terjedt ki a kiváltságolt székely és szász székekre, Beszterce- és Brassóvidékére, valamint Fogarasra. A szabad királyi városok vagy a szász Hétszék kiváltságolt, de megyei területen fekvő elszórt birtokai lokális konfliktusokat okoztak főleg az adószedés miatt, Fehér megye jelentéktelen kiterjedésű szászföldi és székelyföldi szigetei ugyanakkor nem, mert a szász városok és a székely előkelők vármegyei birtokszerzései nem elsősorban ezeket a területeket célozták meg. A vármegyei birtokot szerző székelyföldi előkelők számára éppen a nemesi jogon történő birtoklás jelentett előnyt, ezért fel sem merült a székely kiváltságok kiterjesztése a vármegyei birtokokra (szemben a szász városok vármegyei birtokaival).

Az erdélyi megyék ispánságai korszakunkban mindvégig az erdélyi vajdai honorhoz tartoztak, az erdélyi ispánok a vajda kinevezettjei, alacsony státusú familiárisai voltak. Soha nem voltak politikai tényezők és a helyzetüknél fogva soha nem is válhattak azokká; a királyi oklevelek méltóságsoraiban korszakunkban Erdélyből egyedül a vajdának volt helye. Míg a jelentős katonai erő és kiterjedt terület felett rendelkező vajda kinevezése vagy lecserélése elsőrangú belpolitikai kérdésnek számított, a honorhoz tartozó megyék ispánjainak vagy az erdélyi királyi várak várnagyainak kinevezése már nem, mert azok kizárólag a vajdára voltak bízva. Az erdélyi megyék ispánjai a királyi udvarral vagy a vajdán kívül más báróval úgyszólván soha nem kerültek közvetlen kapcsolatba (az alkalmanként egy-egy konkrét ügy elintézésére napokra-hetekre Erdélybe küldött bárók kivételével) és így nem is rendelkezhetek udvari kapcsolatokkal. Magyarország belső területein az egyes bárói tisztségek viselői kapták

meg egy vagy több megye ispánságát is, ők azonban nem vettek részt a megye életében, ezt a feladatot az általuk kinevezett alispán látta el. Az erdélyi megyék ispánjai azonban mindvégig megyéjükben tartózkodtak és ők maguk látták el a tisztségükkel járó apró-cseprő feladatokat, amelyek közül a legjelentősebb a sedrián való elnöklés volt.

MELLÉKLETEK

A dolgozathoz több melléklet csatlakozik, éspedig: 1. Az egyidejűleg hivatalban levő szolgabírák (az újkori járások szerint) és a reájuk bízott feladatok felsorolása; 2. 1. A megyei emberekre bízott feladatok (időrendi áttekintés); 2. 2. Az ismert megyei emberek (betűrendes jegyzék); 3. Fehér megye ítélőszékével egyszerre tartott alvajdai oktavális székek Szentimrén; 4. Fehér megye ítélőszékének oktavái; 5. Az állítólagos megyei jegyzőkönyvet említő 1494. évi oklevél; 6. Az erdélyi megyék archontológiája a 14. század elejétől 1540-ig (az ispánok említései és hivatalviselésük időtartama, illetve a szolgabírák és megyei jegyzők összes említése); 7. Ispánok, szolgabírák és jegyzők személytörténeti adattára. Térkép mutatja be azokat a birtokokat, amelyek mentességet élveztek a megyék által beszedett királyi adók alól. Az utolsó melléklet Hunyad megye hat azonos szövegű példányban kiállított 1547. évi oklevelének hasonmása.

Nyilvántartási szám: DEENK/138/2020.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Kovács András

Neptun kód: CDPT56

Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

MTMT azonosító: 10024814

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvek (3)

1. Tóth, N. C., Horváth, R., Neumann, T., Pálosfalvi, T., **Kovács, A.**: Magyarország világi archontológiája 1458-1526. II. Megyék. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 616 p., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak, ISSN 2064-0951) ISBN: 9789634160854
2. **Kovács, A.**: Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 162 p., 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek ; 263.) ISBN: 9786068178080
3. Valentiny, A., **Kovács, A.**: A Wass család cegei levéltára. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 611 p., 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára ; 3.) ISBN: 9789738231566

Magyar nyelvű könyvrészletek (2)

4. **Kovács, A.**: Az erdélyi megyék részvétele a királyi adó behajtásában a 16. század elejéig.
In: Peregrináció és erudíció : Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Szerk.: Bogdándi Zsolt, Lupescuné Makó Mária, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 487-515, 2020. ISBN: 9786067391442
5. **Kovács, A.**: Megyeszékhelyek a középkori Erdélyben.
In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Pál Judit, Sipos Gábor, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 177-187, 2010. ISBN: 9786068178158

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

6. **Kovács, A.**: Az erdélyi vármegyék ispánjai a középkorban.
Tört. Szle. 56 (3), 407-421, 2014. ISSN: 0040-9634.

Magyar nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (7)

7. **Kovács, A.**: Megyei emberek a középkori Erdélyben.
Erdélyi Múzeum. 1, 30-39, 2018. ISSN: 1453-0969.
8. **Kovács, A.**: Vármegyei jegyzőkönyv és vármegyei pecsét a középkori Erdélyben?
Certamen. 4, 271-285, 2017. ISSN: 2393-4328.

9. **Kovács, A.**: Az erdélyi vármegyék középkori szolgabírái.
Erdélyi Múzeum. 78 (1), 1-12, 2016. ISSN: 1453-0969.
10. **Kovács, A.**: A Wass család cegei levéltára: Lappangó középkori oklevelek a nagyszebeni Brukenthal-gyűjteményben : Levéltártörténeti adatok.
Certamen. 2, 194-216, 2015. ISSN: 2393-4328.
11. **Kovács, A.**: Középszolnok és Kraszna vármegyék hatóságának középkori történetéhez.
Erdélyi Múzeum. 74 (3), 46-67, 2012. ISSN: 1453-0969.
12. **Kovács, A.**: Szolgabírák és járások a középkori Erdélyben.
Erdélyi Múzeum. 72 (3-4), 33-42, 2010. ISSN: 1453-0969.
13. **Kovács, A.**: Szécsényi Tamás erdélyi vajda familiárisairól: (Néhány kiegészítés az Archontológiához).
Erdélyi Múzeum. 67 (3-4), 78-85, 2005. ISSN: 1453-0969.

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

14. **Kovács, A.**: The Participation of the Medieval Transylvanian Counties in Tax Collection.
Hung. Hist. Rev. 7 (4), 671-693, 2018. ISSN: 2063-8647.

Idegen nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (3)

15. **Kovács, A.**: Comiții comitatelor transilvănene în evul mediu.
Banatica. 28 (2), 109-127, 2014. ISSN: 1222-0612.
16. **Kovács, A.**: Remarks on the careers of the vice-voivodes of Transylvania in the Late Middle Ages.
Transylvanian Review. 21 (Suppl.), 103-138, 2012. ISSN: 2067-1016.
17. **Kovács, A.**: Administrația comitatului Hunedoara în evul mediu.
Sargetia. 35-36, 203-240, 2008. ISSN: 1013-4255.

További közlemények

Magyar nyelvű könyvek (1)

18. Szerk. **Kovács, A.**: Magyar vonatkozású oklevélközlések Romániában. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 147 p., 2009. (Erdélyi Tudományos Füzetek ; 261.) ISBN: 9789738231900

Idegen nyelvű, külföldi könyvek (1)

19. **Kovács, A.**, ford. Baricz, Á.: The History of the Wass de Czege Family. Edmund Siemers-Stiftung, Hamburg, 200 p., 2005. ISBN: 3000164111

Magyar nyelvű könyvrészletek (1)

20. Hegyi, G., **Kovács, A.**: Néhány erdélyi alvajda azonosításáról.

In: Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Szerk.: Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 151-168, 2016.
ISBN: 9786067390544

Magyar nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (2)

21. Hegyi, G., **Kovács, A.**: Megjegyzések az 1437-1438. évi parasztfelkelés történetéhez.

Korunk. 29 (2), 18-24, 2018. ISSN: 1222-8338.

22. **Kovács, A.**: A kolozsvári Szent Erzsébet-ispotály levéltárának középkori oklevelei.

Certamen. 3, 253-260, 2016. ISSN: 2393-4328.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományometriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2020.04.30.

